

Дані якості ментальності можуть як обмежувати можливості політичного зростання профспілок, так і стимулювати їх. Чинником стримування може стати неформальний характер зв'язків, а також високий ступінь індивідуалізму, коли профспілкам вкрай важко вимагати консолідованих дій від членів всіх організацій.

Крім того, абстрактні політичні цілі можуть не збігатися з пріоритетами місцевих колективів. Проте політична активність профспілок може отримувати стимул з боку такої етноментальної характеристики, як регіональна або місцева ідентичність. Колективні дії на основі соціальної спорідненості є більш результативними, оскільки характер зв'язків дозволяє стверджувати їх міцність.

Бібліографічні посилання

1. **Гнатенко П. И.** Украинский национальный характер / П. И. Гнатенко. – К.: ДОК, 1997. – 114 с.
2. **Коляденко В. А.** Інфокомунікаційні технології як чинник політичної модернізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук: спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси / В. А. Коляденко; Одес. нац. ун-т. – Одеса, 2002. – 18 с.
3. Лага В. Феномени «опозиційності ідеології» та «ідеології опозиційності» / В. Лага // Політичний менеджмент. – 2004. – № 2. – С. 91–100.
4. **Лапин Н. И.** Ценности, группы интересов и трансформация российского общества / Н. И. Лапин // Социс. – 1997. – № 3. – С. 14–24.
5. **Левченко Л. О.** Тенденції розвитку масової політичної свідомості в сучасній Україні : ввтореф. дис. ... канд. політ. наук: спеціальність 23.00.02 / Л. О. Левченко: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 20 с.
6. **Лобок Д. В.** Профсоюзное движение: история, теория, практика : [Курс лекцій] / Д. В. Лобок, В. Б. Морозов. – СПб., ГУП, 2007. – 244 с.
7. Нетеребский О. А. Профсоюзы: время пересмотра приоритетов / О. А. Нетеребский // Профсоюзы. – 2004. – № 4. – С. 64 – 67.
8. **Сало І. С.** Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні / І. С. Сало // Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. 26-27 лютого 1998 р. – К. Гнозис, 1998. – С. 118–120.

Надійшла до редколегії 18.01.2012

УДК 321

В. П. Березинський

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРОБЛЕМА САМООРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ (ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Розглядаються основні підходи до вивчення демократичного транзиту в контексті процесів самоорганізації соціально-політичних систем.

Ключові слова: самоорганізація, соціально-політична система, демократичний транзит, фази (хвилі) демократизації.

Рассматриваются основные подходы к изучению демократического транзита в контексте процессов самоорганизации социально-политических систем.

Ключевые слова: самоорганизация, социально-политическая система, демократический транзит, фазы (волны) демократизации.

The basic going is examined near the study of democratic transit in the context of processes of self-organization of the socio-political systems.

Keywords: self-organization, socio-political system, democratic transit, phases (waves) of democratization.

Проблема самоорганізації як складного суспільного явища здавна була предметом розгляду наукового знання, однак при цьому не повною мірою усвідомлювалася самостійна роль організуючих засад. Широке розмаїття форм і процесів самоорганізації в природі і суспільстві об'єктивно зумовило необхідність побудови узагальнюючої організаційної теорії. Однією з перших комплексних організаційних концепцій, що мала універсальний характер, була тектологія (загальна організаційна наука), яку 1913 року запропонував російський вчений О. Богданов, який здійснив загальний опис різноманітних процесів виникнення, існування і розпаду організаційних утворень. Згодом узагальнений підхід до проблем організації і самоорганізації знайшов відображення в розробці концепцій кібернетики і загальної теорії систем. І хоча цей підхід не призвів до побудови універсальної і продуктивної організаційної теорії, однак він відіграв важливу роль у вивченні організаційних аспектів конкретних об'єктів, включаючи й ті, що мають суспільну та соціально-економічну природу.

Нині коло проблем, які вивчаються дослідниками проблем організації, самоорганізації та управління, постійно розширюється. Так, окремими напрямками дослідження стали організація інформаційних потоків у системах соціального управління; організація механізму визначення, прийняття і зміни цілей, а також розбіжності між дійсними й декларованими цілями; організація мотивації праці управлінського персоналу й стимулювання організаційних відносин. Особливим колом проблем стали дослідження питань самоорганізації та самоуправління, організаційного проектування і організаційної культури, а також впливу наслідків впровадження досягнень науково-технічного прогресу, включаючи вплив новітніх технологій на організаційні зміни тощо. Однак у якому б напрямі не велися теоретичні розвідки, а також реалізувалися їх результати на практиці, первісним і незмінним об'єктом наукового вивчення є організація, самоорганізація й управління в контексті сучасного бачення механізмів організаційної взаємодії в теорії і практиці соціального управління (див. [13]).

Специфічним напрямком розгляду проблеми самоорганізації є особливості функціонування соціально-політичних систем в умовах демократичної трансформації суспільства. Тут варто зазначити, що термін «*трансформація*» (від лат. *transfomare* – змінювати, перетворювати) потрапив до суспільних наук з технічних галузей знання у 1950-60-ті роки для опису радикальних структурних змін. Трансформація виражає перехід до якісно нового стану суспільної організації, що базується на дещо інших традиціях. Аналіз трансформаційних процесів фундаментально здійснений у працях таких західних авторів, як С. Бейкер, Р. Дарендорф, Ж. Еванс, П. Кубічек, Г. Мангофф, Д. Нельсон, Т. Парсонс, Дж. Пауел, К. Ясперс та ін.

Метою даної статті є розкриття особливостей процесів самоорганізації під час функціонування соціально-політичних систем в умовах демократичного транзиту. Для досягнення поставленої мети використовуються принципи змістовно-описового аналізу, класифікації та моделювання.

Одна з перших моделей переходу до демократії була запропонована Данквартом Растоу в праці «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» [11], в якій обґрунтовується генетичний підхід до суспільно-політичної модернізації. Новація цього підходу полягає в тому, що при поясненні процесів модернізації акцент робиться не на постійних чинниках, що забезпечують функціонування демократичного режиму, а на контексті політичної динаміки, який постійно змінюється. Тобто акцентується увага на генетичні передумови та змінні величини, що визначають характер, спрямування й темпи трансформаційних процесів. Модель Д. Растоу передбачає наявність двох взаємопов'язаних передумов: національну єдність і усвідомлення громадянами загальної ідентичності або хоча б

розуміння того, до якого політичного співтовариства вони відносяться, з одночасним політичним протиборством основних суспільно-політичних сил.

Д. Растоу виокремлює три основні фази перехідної динаміки: підготовча (відбувається розгортання конфлікту між основними соціальними силами у політиці), прийняття рішення (здійснюється вибір альтернативи, яка визначає основні правила демократичної гри), закріплення або звикання (утвердження нових форм спілкування, становлення демократичних інститутів та процедур).

Іншу модель демократичного транзиту запропонували Г. О'Доннелл [9] і Ф. Шміттер [14], які розрізняють три стадії переходу до демократії: лібералізація (відбувається інституціоналізація громадянських свобод без трансформації владного апарату), демократизація (період інституціоналізації невизначеності, коли влада певної групи людей замінюється владою набору політичних норм та правил за умов демонтажу авторитарного режиму та свідомого вибору новими силами демократичних інститутів і процедур), ресоціалізація громадян (засвоєння громадянами нових норм та цінностей під час поступу демократичного процесу).

Специфічну концепцію демократичного транзиту, адаптовану до реалій східноєвропейської трансформації, запропонував В. Банс [1]. На його думку, транзит від державного соціалізму (що характеризується невизначеністю процедур і передбачуваними кінцевими результатами) до ліберальної демократії (з визначеними процедурами й невизначеними результатами) здійснюється через перехідний період («хаос»), якому притаманні невизначеність як результатів, так і процедур. У цей період система стає більш конкурентною, результати – ще більш невизначеними, а вихідний стан самого процесу реформ набуває непередбачуваного характеру. Ліберальна демократія за такої ситуації стає лише одним з чотирьох варіантів майбутнього, поряд із «заморожуванням» режиму в перехідному стані, реставрацією державного соціалізму та диктатурою з її невизначеністю процедур і результатів.

Останнім часом відбуваються спроби класифікації політичних режимів, що трансформуються за ступенем їх демократичності, консолідованості. У межах континуум між ліберальною демократією та авторитаризмом, на думку Л. Даймонда, можна відшукати чимало перехідних типів: електоральної демократії, псевдодемократії, напівдемократії, персоналістичні та слабкоінституціоналізовані режими, що були встановлені у процесі «третьої хвилі» демократизації [2]. Особливості розвитку процесу демократизації «третьої хвилі» у посткомуністичних країнах вдало описані в дисертаційних працях О. М. Рудіка [12] та В. В. Кобильника [6].

Більшість дослідників схильні визначати транзитивні суспільства як «загальну ситуацію (і поняття) переходу від однієї епохи політичної організації суспільного життя до іншої, неомодерної епохи в розумінні суспільства і його політичної практики» [10, с. 24–25]. Сутність перехідного періоду полягає в трансформації від попередньої соціальної системи (у даному випадку її конкретний тип особливого значення не має) до соціальної системи, яка має всі характеристики громадянського суспільства.

Важливим питанням вивчення перехідних станів суспільства є розрізнення традиційного і сучасного суспільств: самі поняття «сучасне» і «традиційне» дуже відносні в семантичному плані, так само як і їхнє співвідношення – у змістовому. Проте необхідно зазначити, що поняття «традиційне» не є синонімом нерозвиненості в соціально-економічному, політичному і духовному сенсі. Так, Японія, що зберігає всі основні риси традиційного суспільства, є передовою індустріальною державою з чималими соціальними завоюваннями.

Суть розуміння дійсних розбіжностей між «традиційним» і «сучасним» суспільствами полягає не у висхідній лінії суспільного розвитку в напрямку «прогресу» у його західному тлумаченні, що полягає насамперед в абсолютизації американських соціально-політичних та інших життєвих стандартів, а на шкалі цивілізаційних розбіжностей [3]. Людина традиційного суспільства сприймає світ як Космос, для неї світобудова має святість. У сучасному суспільстві світ є позбавленим цієї святості, десакралізованим і раціональним; він розглядається так, начебто людина втрачає деякий «природний релігійний орган» незалежно від того, яке її відношення до релігії й церкви. «Традиційна» особистість бачить світ як єдине ціле, з кожною часткою якого людина зв'язана безліччю невиди-

мих ниток, а час являє для неї природну зміну циклів, не розділених на дробові й однакові відрізки. «Сучасний» індивід уявляє час лінійним, зверненим уперед, незворотним, подільним, а простір – як «нерозумну нескінченність» [5, с. 125–126]. Людина в традиційному суспільстві сприймається як осередок безлічі зв'язків, вона включена у солідарні структури (родина, громада, колектив) і не може бути атомом (останнє використовується у значенні «неподільний»). У сучасному суспільстві людина – вільний атом, індивідуум. «Саме відчуття неподільності індивіда, його перетворення у відособлений світ породило глибинне почуття власності, прикладене насамперед до власного тіла» [4, с. 28].

Виражена в метафоричній формі розбіжність традиційних і сучасних уявлень про суспільство зводиться до формул: «суспільство як родина» і «суспільство як ринок». Уявлення про святість світу і включеність у нього людини породжує в традиційному суспільстві єдину для всіх етику. Навпаки, сучасне суспільство втрачає стійкі етичні норми, що відкриті релятивістському впливу. Тип традиційного господарства є поєднанням із задоволенням потреб, у тому числі на зрівняльній основі; ринкова («сучасна») економіка націлена на нагромадження багатства.

У суспільствах з різним розумінням сутності й обов'язку людини складаються принципові розбіжності в уявленнях про державу, владу і право. У традиційному суспільстві формується патерналістська, ієрархічно побудована ідеократична держава, що легітимізує свою владу «згори» за допомогою релігії чи ідеології. У сучасному суспільстві ліберальна плутократична держава легітимізує владу «знизу». Право, засноване на приматі справедливості й моральності (у традиційному суспільстві), і формальне право, що заміщує законом моральність (у сучасному суспільстві), виступають як кардинально різні правові системи. Торжество правової держави – це торжество загальної регламентації, де закон – і влаштовувач життя, й ідеал життєвого устрою. У суспільстві традиційного типу величезного значення набуває авторитет, який не піддається перевірці логікою; у сучасному суспільстві перевірка й руйнування авторитетів перетворюються в норму і принципи суспільного буття.

Для характеристики суто політичних аспектів сучасного розуміння суспільства притаманний ринковий підхід, коли політика розглядається через призму політичного ринку. Найбільш поширене розуміння політичного ринку як «системи виробництва і розподілу політичних товарів і послуг (ідей, програм, стилю керування, іміджу лідера), яка відносно ефективно забезпечує узгодження значної кількості інтересів конкуруючих між собою продавців (партій, політиків, бюрократії) і покупців (виборців, громадян). Політичний ринок – це простір, на якому відбувається обмін голосів виборців на передвиборні обіцянки кандидатів, лояльності і підтримки громадян – на проєктовані політиками і керівниками рішення; при цьому всі актори політичного ринку діють заради досягнення власних цілей» [7, с. 5].

На думку Д. Нежданова, на пострадянському просторі на початкових стадіях існував політичний ринок у дусі командної економіки, де «продавець» безкарно використовував технології виробництва і продажу з явним ігноруванням потреб споживача, не вмів (і часто, як і раніше, не вміє) і не бажав правильно сформулювати ці потреби. В останній час (тут варто пригадати «кольорові революції» в 2004–2005 рр., акції протесту протягом 2010–2011 рр.) політичний ринок на пострадянському просторі еволюціонує. В наявності зміна моделей політичної реклами і впровадження PR-технологій на всіх рівнях влади. Якщо радянський політичний ринок у більшій мірі тяжів до твердої командно-адміністративної форми господарювання, централізованого розподілу ресурсів, спирався на наймогутнішу систему ідеологічної пропаганди, насильство і низький рівень політичної культури (свого роду «домострой» патріархального типу в політиці), то сучасний політичний ринок орієнтований на добровільне підпорядкування, взаємну повагу, а не страх, відносну свободу вибору, високу конкуренцію і більш широку дію саморегуляторів, завдяки нормам конституційного законодавства, що забезпечує відносну правову рівність суб'єктів політики [8, с. 12–13].

На сьогодні на пострадянському просторі діє скоріше ринок у дусі змішаної економіки, який тяжіє до командно-адміністративної системи регулювання політичних ресурсів. Цей політичний ринок діє на принципах змішаної економіки (інакше кажучи, поєднує риси, які властиві командній і ринковій економікам). Окремі сегменти вибор-

ців, у свою чергу, часто намагаються обміняти свій голос, отриманий безоплатно, на продуктові набори, ліки та ін. замість того, щоб у результаті аналізу політичної ситуації пророкувати свої прибутки, які пов'язані з «покупкою» того чи іншого політичного товару. Також для політичного ринку в пострадянських країнах притаманний високий рівень персоніфікації довіри до політичних контрагентів. Проте для політичного ринку пострадянських країн не притаманна риса вільної участі суб'єктів політики в конкурентній боротьбі, він не вільний від державної інтервенції. У той же час цивілізований ринок однією з головних норм ставить добровільне підпорядкування законам усіх політичних суб'єктів в обмін на забезпечену легітимним насильством гарантію держави того, що його контрагенти будуть діяти в такий самий спосіб.

Таким чином, при визначенні транзитивного суспільства доцільно використовувати поняття політичного ринку як його атрибутивної властивості сучасного суспільства як кінцевої мети трансформаційного процесу. Основоположним є цивілізаційний вимір, який передбачає наголос на перехід від «суспільства-родини» до «суспільства-ринку». У слабкоструктурованих суспільствах (переважно на пострадянському просторі) ринок набуває ознак змішаної моделі, де переважають технологічні засоби симулювання політичної структурованості суспільства, притаманної сучасним суспільствам.

Бібліографічні посилання

1. Банс В. Элементы неопределенности в переходный период / В. Банс // Полис. – 1993. – № 1. – С. 27–33.
2. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации? / Л. Даймонд // Полис. – 1999. – № 1. – С. 10–25.
3. Дзьобань О. Між суспільством «як родина» і суспільством «як ринок» / О. Дзьобань // Віче. – 2004. – № 1. – С. 71–75.
4. Кара-Мурза С. Г. Россия как традиционное общество / С. Г. Кара-Мурза // Русский Дом. – 1997. – № 2. – С. 15–33.
5. Кара-Мурза С. Г. Россия: что значит «не быть Западом»? / С. Г. Кара-Мурза // Наш современник. – 1997. – № 9. – С. 119–128.
6. Кобильник В. В. Особливості демократичної трансформації політичних режимів України та Польщі: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / В. В. Кобильник. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2010. – 20 с.
7. Морозова Е. Г. Политический рынок и политический маркетинг: концепции, модели, технологии / Е. Г. Морозова. – М.: РОССПЭН, 1998. – 172 с.
8. Нежданов Д. В. Политический маркетинг: вчера, сегодня, завтра / Д. В. Нежданов. – СПб.: Питер, 2004. – 160 с.
9. О'Доннелл Г. Делегированная демократия? / Г. О'Доннелл // Искусство кино. – 1993. – № 3. – С. 3–7.
10. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало (кер. авт. колективу); заг. ред.: Є. Бистрицький, В. Полохало, С. Макеев, О. Дергачов. – К.: Політ. думка, 1995. – 368 с.
11. Растоу Д. Переход к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5–15.
12. Рудік О. М. Процес демократизації «третьої хвилі» та особливості його розвитку у посткомуністичних країнах: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / О. М. Рудік; Одес. нац. юр. акад. – О., 2003. – 16 с.
13. Туленков М. В. Організаційна взаємодія в системах соціального управління (соціологічний аналіз) : [моногр.] / М. В. Туленков. – К.: ІПК ДСЗУ, 2007. – 101 с.
14. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Полис. – 1996. – № 5. – С. 18–27.

Надійшла до редколегії 10.01.2012